

İmam Şâfiî'nin Ehl-i Kelâm ve Mâlikîlere Karşı Hadis Savunusu

İshak Emin AKTEPE, Dr.*

“The Hadith Defense of İmâm Şâfiî against Ahl al-Kalâm and Mâlikîs”

Abstract: That İmâm-ı Şâfiî defended hadiths against the Ahl al-Kalâm who did not rely exactly on them is a matter which is prevalently known. In the second half of the second hijrî century, it is supposed that Şâfiî defended the sunnah and hadith against the Ahl al-kalâm in his books which he wrote in Iraq and Egypt, scrutinizing and systematizing the fiqh understanding of the Hanafis and Malikis. On the other hand, he also defended hadiths not only against the Hanafis but also against the Malikis in his books that were written against them. Şâfiî's criticisms for these two denominations which became movements before him indicate that he differs fundamentally from them in the sunnah and hadith subjects. From this point of view, in this article, we felt obligation to analyze the Şâfiî's criticisms for the Ahl al-kalâm and Malikis to determine who his real opposites are in the hadith matter.

Citation: İshak Emin AKTEPE, “İmam Şâfiî'nin Ehl-i Kelâm ve Mâlikîlere Karşı Hadis Savunusu” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VI/1, 2008, pp. 111-133.

Key Words: Şâfiî, Ahl al-kalâm, Mâlikîs, Habar al-vâhid, Amal.

I. Giriş

Hicrî II. asrın ikinci yarısında yaşayan İmam Şâfiî'nin eserleri tetkik edildiğinde, onun tartışmacı ve mücadeleci kişiliği hemen göze çarpar. Yazılarında kullandığı temel üslûp bir muhatapla diyalog şeklindedir. Bu muhatap bazen bütün hadislerin hüccet değerini reddeden bir kimse, bazen sadece haber-i vâhidleri kabul etmeyen birisi, bazen bir Hanefî âlim, bazen de bir Mâlikî ya da Mâlikî mezhebinden ayrılarak Şâfiî'nin öğrencisi olmuş Rebî b. Süleymân'dır. Bu üslûp, Şâfiî'nin yaşadığı dönemdeki fikrî ayrışmalar hakkında eşsiz bilgiler sunması bakımından oldukça mühimdir. Ayrıca bu üslûp, Şâfiî'nin mücadelesinin esas muhatabını göstermesi açısından da önemsenmeye değerdir.

İmam Şâfiî *Cimâ'u'l-ilm* adlı eserinde “haberlerin tamamını reddedenler” ve “haber-i hâssayı reddedenler” ile tartışır. *er-Risâle* adlı eserinin belli bölümlerinde ise haber-i vâhidlerin delil olduğunu ispatlamaya çalışır. Bu iki eserden anlaşılan husus, bazı kimselerin haberlerin tamamını ya da en azından haber-i vâhidleri reddettiği ve İmam Şâfiî'nin de her iki grupta mücadele ettiğidir. Muhtemelen bu çabaları sayesinde kendisine *nâsıru's-sünne* veya *nâsıru'l-hadis*

unvanı verilmiştir. Fıkıh tarihi uzmanı birçok müellif, İmam Şâfiî'nin bu iki eserdeki muhataplarını göz önüne alarak onun esas mücadelesinin Mu'tezile'ye ya da başka bir kelâm ekolüne karşı olduğunu ifade etmişlerdir. İmam Şâfiî'nin bu iki eserinde diyalog kurduğu ve tartıştığı kimselerin Ehl-i kelâmdan olmaları kuvvetle muhtemeldir. *İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî* adlı risalesinde ise İmam Şâfiî, Mâlikîlere yönelik tenkitlerde bulunmakta ve onlara karşı hadis müdafasına girişmektedir. Bu durum Mâlikîleri, Ehl-i hadis içerisinde addeden yaygın kanaat ile çelişmektedir. Dolayısıyla hem bu çelişkiyi çözümlenmek hem de Şâfiî'nin mücadelesini daha iyi anlayabilmek amacıyla Ehl-i kelâm ve Mâlikîlere karşı hadis savunusunun niteliğini ortaya koymak gerekmektedir.

II. İmam Şâfiî'nin Haberlerin Tamamını Reddedenlerle Mücadelesi

İmam Şâfiî kendi dönemindeki sünnet ile ilgili ihtilâfı şöyle özetler:

“Ehl-i kelâm,¹ Resûlullah'tan gelen haberlerin tesbiti konusunda çok farklı gruplara ayrılmıştır. Yine insanların fakih saydıkları bazı kimseler de bu hususta ayrılığa düşmüşlerdir. Bunların bir kısmı taklit, kıt düşünce, gaflet ve önder olma hırsı gibi fikir ve davranışlara sıkça girmiştir.”²

Bu ifadelerinden anlaşılıyor ki Şâfiî'nin yaşadığı dönemde kelâmcılar ve İslâm hukukçuları arasında hangi hadislerle amel edileceği konusu tartışılmıştır. İmam Şâfiî *Cimâ'u'l-ilm* adlı eserinde bu ifadelerin ardından önce haberlerin tamamını reddedenlerle yaptığı münakaşaya değinir. Aktardığına göre bu gruba dâhil olanlardan biri şu argümanları kullanarak haberlerin güvenilir olmadığını ispatlamaya çalışmıştır:

1- Kur'an'ın bir harfinde dahi şüphe yoktur. Bundan şüphe duyan tövbeye davet edilir, tövbe etmez ise öldürülür. Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: “*Bu kitabı da, her şeyi açıklayan ve Müslümanlara doğruyu gösteren bir rehber, bir rahmet kaynağı ve bir müjdeleyici olarak indirdik*” (en-Nahl 16/89). O hâlde Allah'ın farzları *âmm/genel* ve *hâss/özel* olarak ayrılmamalıdır. Hepsî âmmdir. Yine “emir farziyet ifade eder”, “emir sadece delâlet ifade eder” veya “emir ibâha ifade eder” türünden değerlendirmelerin de yapılmaması gerekir.

¹ İmam Şâfiî Ehl-i kelâm hakkında hayli olumsuz bir düşünceye sahipti. Onlar hakkında şöyle dediği rivâyet edilir:

Kelâmcılar hakkındaki kararım, onlara ağaç dallarıyla vurulup, deveye ters bindirilmeleri ve aşiret aşiret, kabile kabile dolaştırılmalarıdır. Bu arada işte bu, Kitap ve Sünnet'i terk edip kelâma sarılanın cezasıdır diye bağırılır.

Bu ve benzeri rivâyetleri kitabında serdeden *Fahrüddin er-Râzî* (ö. 606/1209) bunların, Şâfiî'nin yaşadığı dönemdeki ilmi ve siyasi atmosferden kaynaklanmış olabileceğini, ayrıca bu sözlerin ehl-i bid'ata yönelik söylenmiş olmasının da muhtemel olduğunu belirtmiştir. Geniş bilgi için bk. Râzî, *Menâkıbu'l-İmâm eş-Şâfiî* (thk. Ahmed Hicâzî es-Sakkâ), Beyrut: Daru'l-Cil 1993, s. 95-101.

² Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)* (thk. Ahmed Bedruddin Hassûn), I-XV, Dâr Kuteybe 1996, XV, 7-8.

* Türkiye Finans Katılım Bankası, İSTANBUL. isakemin.aktepe@turkiyefinans.com.tr

2- Herkes hadis râvilerinin hadis nakledeken zaman zaman hata yaptıklarını veya hadisleri unuttuklarını kabul etmektedir. “Falanca şu hadiste hata etti, filanca da şu hadiste hata etti” türünden sözler çokça kullanılmaktadır. Haber-i vâhidler hakkında bir kimse “Resûlullah böyle bir şey söylememiştir. Râvi ya hata etmiş ya da yalan söylemekte” dese; bu kişiye sadece “Ne kötü şeyler söylemekte!” deniliyor. Yani Kur’ân’ın tek bir harfinden şüphe duyanlar tövbeye davet edilirken, hadisin tamamından kuşku duyan tövbeye davet edilmemektedir. Bu iki delile dayanan muâriz, İmam Şâfiî’ye şu soruyu sorar:

“O hâlde, böylesi râvilerin naklettikleri haberlere dayanılarak, mânâsı hemen anlaşılabilen Kur’ân hükümleri arasında fark gözetmek (*âmm, hâss, vücûb, nedb, ibâha* vs.) doğru mudur? Eğer böyle yaparsanız onların haberlerini, Allah’ın Kitabı’yla aynı makama yükseltmiş olmaz mısınız? O haberlere dayanarak birilerinin leh veya aleyhinde hüküm veriyor musunuz?”³

İmam Şâfiî bu suale karşılık önce farklı derecelerde yer alan ve değişik vesilelerle ulaşılabilen üç metotla insanların leh ve aleyhinde hüküm verdiklerini belirtir. Bu üç metot kesin/yakînî bilgi (ihâta),⁴ dürüst kimselerin verdiği haber ve kıyastır.⁵ Daha sonra da mahkeme sırasında hüküm verirken dayanılan ikrar, delil, davalılardan birinin yemin etmekten kaçınırken diğerinin yemin etmesi gibi uygulamalardan bahsetmekte ve bunların da farklı seviyelerde yer alan ve hükme kaynaklık eden uygulamalar olduğunu söylemektedir. Şâfiî’nin buradaki amacı farklı derecelerdeki delillerin hükme kaynaklık edebileceğini muâriza kabul ettirmektir.

Ancak muâriz kesin bilgi (ihâta) ile diğerlerinin bir tutulamayacağını ve vehme düşmeleri, hata yapmaları, unutmaları muhtemel olan râvilerin haberlerine güvenilemeyeceğini söyleyerek itiraz eder. İmam Şâfiî’ye bu tür haberleri reddedenlere ne cevap verdiğini sorar.

İmam Şâfiî de Hz. Peygamber’den gelen bilgilerin *haber-i âmme* ve *haber-i hâssa* şeklinde ikiye ayrıldığını ve ona ait bilgilerin ancak bu iki yolla bilinebileceğini belirterek, bu haberlerin kabul edilmesinin zorunluluğunu ispata çalışır.⁶ Daha sonra da “*Ümmiler içinde kendilerinden olan ve onlara Allah’ın âyetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitâb’ı ve hikmeti öğreten bir elçi gönderen O’dur*”⁷ âyetinde zikredilen ‘hikmet’ kelimesinin Hz. Peygamber’in sün-

netini ifade ettiğini söyler.⁸ Buna göre Hz. Peygamber hem Kur’ân’ı hem de sünneti öğretmek amacıyla gönderilmiş olmaktadır. Zaten Allah Teâlâ da peygamberine uymamızı istemiştir.⁹ Bunun ardından Şâfiî, muhâlifine karşı şu argümanları kullanır:

1- Hz. Peygamber’e itaat etmemiz emredildiğine göre ona ait bilgileri öğrenmemiz gerekir. Bu da ancak ondan nakledilen haberler yoluyla mümkündür.¹⁰

2- Kur’ân’daki nâsîh ve mensûh âyetlerin bilinmesi de buna bağlıdır. Aksi takdirde dileyen dilediği âyeti nâsîh, dilediğini mensûh kabul edebilir.¹¹

Tartışmanın ileriki safhalarından öğrenildiğine göre İmam Şâfiî döneminde insanların bir kısmı Kur’ân’ın her şeyi açıkladığına inanmakta ve bu sebeple haberlere ihtiyaç duymamaktadır.¹² İkinci bir grup ise sadece Kur’ân’da beyan edilen konulardaki hadisleri kabul etmektedir.¹³ Tartışmanın geldiği bu noktada artık muâriz öncelikle Hz. Peygamber’in sünnetine, sonra da bu sünnetin tespit edileceği hadislere muhtaç olunduğunu ikrar etmekte ve yukarıda görüşleri verilen iki grubun fikirlerini de paylaşmadığını belirtmektedir. Çünkü bu görüşlerle amel edilirse nâsîh, mensûh, âmm ve hâss âyetlerin birbirine karışma tehlikesi vardır.¹⁴

Burada muâriz İmam Şâfiî’ye, kat’î Kur’ân âyetlerinde bildirilen ahkâmın zannî hadislerle dayanılarak tahsîs edilmesinin delilini sorar. Şâfiî bu suale şöyle cevap verir:

1- İslâm hukukunda kesin delillerle sabit şeyler, bazen zanna dayanılarak ortadan kaldırılabilir. Söz gelimi, canı kesin delillerle koruma altında olan bir adamı, iki şahidin şahitliğine dayanarak kısas ile öldürmek böyledir. Hâlbuki şahitlik ancak zan ifade edebilir.¹⁵

2- Şahitlerin tanıklığı kabul edilebiliyor ise şahitlerden daha dikkatlice incelenen râvilerin Hz. Peygamber’den naklettikleri haberleri de kabul etmek gerekir.¹⁶

İmam Şâfiî haberin nakli ile şahitlik arasında pek çok açıdan benzerlik kurmakla birlikte aralarındaki farklılıklara da şu sözleriyle dikkat çekmiştir:

⁸ Şâfiî, *Ümm (Cimâ’u’l-ilm)*, XV, 12.

⁹ Şâfiî, *Ümm (Cimâ’u’l-ilm)*, XV, 13. Ayrıca bk. en-Nisâ (4), 65, 80; en-Nûr (24), 63; el-Haşr (59), 7.

¹⁰ Şâfiî, *Ümm (Cimâ’u’l-ilm)*, XV, 15.

¹¹ Şâfiî, *Ümm (Cimâ’u’l-ilm)*, XV, 15–16.

¹² Şâfiî, *Ümm (Cimâ’u’l-ilm)*, XV, 19–20.

¹³ Şâfiî, *Ümm (Cimâ’u’l-ilm)*, XV, 20.

¹⁴ Şâfiî, *Ümm (Cimâ’u’l-ilm)*, XV, 20–21.

¹⁵ Şâfiî, *Ümm (Cimâ’u’l-ilm)*, XV, 21–22.

¹⁶ Şâfiî, *Ümm (Cimâ’u’l-ilm)*, XV, 22–23.

³ Şâfiî, *Ümm (Cimâ’u’l-ilm)*, XV, 9–10.

⁴ “İhâta (kesin bilgi) ise zâhirde ve bâtında, doğru olduğuna kesinlikle inanılacak derecede bilinen şeydir. Bu da Kur’ân-ı Kerim, üzerinde icmâ edilmiş sünnet ve insanların üzerinde icmâ edip ayrılığa düşmedikleri hususlardır” (bk. Şâfiî, *Ümm (Cimâ’u’l-ilm)*, XV, 35–36).

⁵ Şâfiî, *Ümm (Cimâ’u’l-ilm)*, XV, 10.

⁶ Şâfiî, *Ümm (Cimâ’u’l-ilm)*, XV, 11.

⁷ el-Cum’a (62), 2.

Haber konusunun şahitlik meselesine benzeyen yanları olmakla birlikte benzemeyen yönleri de vardır. Meselâ hadiste bir erkek ve bir kadının rivâyeti kabul edilirken, şahitlikte bu durum muteber sayılamaz. Hadiste râvî müdellis değilse “falançadan o da falançadan (an fülân an fülân)” şeklinde yapılan rivâyet kabul edilirken, şahitlikte ancak “gördüm”, “duydum” ve “beni şahit etti” gibi sözler makbuldür. Muhtelif hadislerden birini Kitap, sünnet, icmâ veya kıyas ile istidlal ederek tercih edebilirken şahitlikte böyle bir şey olamaz. Ayrıca şahitliği kabul edilebilecek birçok kimseden hadis alınmaz. Çünkü lafızlar değişince mananın da değişme ihtimali vardır. Bunun dışında pek çok konuda hadis rivâyeti ile şahitlik benzer durumdadır (...).¹⁷

Bu noktada muâırız Şâfiî'nin anlattıklarından mutmain gözükmemektedir. Hz. Peygamber'den nakledilen haberleri kabul etmesi gerektiğini anlamıştır. Ancak yine de İmam Şâfiî'ye ne Kur'ân'da ne de sünnette açıklanmayan konularda nasıl hükmettiğini sorar. İmam Şâfiî de âyet, sünnet, icmâ ve bağlayıcı bir habere dayanarak hüküm verdiğini söyler. Bunlardan hareketle karar veremiyorsa kıyasa başvurduğunu belirtir ve istihsânı reddeder.¹⁸ Burada muâırız kıyas yapmasının hangi delile dayanarak câiz olduğunu sorar. Bunun üzerine İmam Şâfiî, kible örneğini verir ve insanların Kâbe'yi göremedikleri zaman mutlaka birtakım şeylerden istifade ile kibleyi tahmin etmeleri gerektiğini söyler. Yani ona göre hiç araştırma yapmaksızın herhangi bir yöne yönelerek namaz kılmak câiz değildir. Bu da insanların, ellerinde nass olmayan durumlarda kıyas ile icthad ederek meseleyi halletmeleri gerektiğini gösterir.¹⁹ İmam Şâfiî'nin muâırızına sunduğu bir diğer örnek de ihramlı iken öldürülen hayvanlar sebebiyle ceza olarak kurban edilecek hayvanlar arasındaki denkliği belirlemektir. Bu hayvanlar arasındaki benzerliğe iki bilirkişi karar verecektir. Bu da icthaddır. Ancak hayvanların denkliğine karar verirken bilirkişiler belli ölçüle-re bakmak zorundadırlar.²⁰

Bu arada İmam Şâfiî'nin açıklaması gereken bir nokta da icthadı kimin yapacağıdır. Ona göre,

“İctihad ancak Kitap, sünnet gibi bağlayıcı haberleri veya icmâi bilen kimse tarafından yapılabilir. Nasıl görmediği Kâbe'ye yönelme konusunda ve hayvanların denkliğini belirleme konusunda araştırma yapıyorsa, anlattığım bazı şeylerle istidlâl ederek kıyas yoluyla bunu araştırabilir. Ancak bilgisi olmayanın ilim konusunda bir şeyler söylemesi câiz değildir.”²¹

İctihad edecek kişi çarşı ve pazarlardaki malların bedeli konusunda ya da malların kusurları hakkında hâkimlerin kendilerine danıştığı bilirkişilere benzer. Burada Şâfiî'nin vurgulamak istediği noktalar şunlardır:

¹⁷ Şâfiî, *er-Risâle* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye ts., s. 372-373.

¹⁸ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 23-24.

¹⁹ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 26-28.

²⁰ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 28-29.

²¹ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 29.

1- Söz konusu meselelerde danışılacak kişiler alanlarında uzman olmalıdır. O hâlde icthad edecek kişi de âlim olmalıdır.

2- Bu çarşı pazar uzmanları malların kıymetini takdir ederken malları birbirine kıyas ederler. Yani icthad ederler. Bu icthad kesin bilgi değildir. Âlim de nasslara yönelik yaptığı kıyasta icthad etmiş olur ve kesin bilgi ortaya çıkmaz. Ancak yine de hüküm geçerlidir.

3- Câhiller pazardaki malları biz de birbirine kıyas edebiliriz diyemezler. Aynı şekilde câhil kimseler bizler de nasslara kıyas yapabiliriz diyemezler.

4- Çarşı uzmanları malın kıymetini hiç kıyas yapmaksızın kendi kafalarından belirleyemediği gibi, âlimler de kıyas yapmadan kendi reyleriyle hüküm veremez.

5- Çarşı uzmanları kesin bilgileri yok diye malın kıymetini tespitten kaçınmadıkları gibi, âlimler de nass yok diye kıyas yapmaktan geri duramazlar.²²

Son olarak İmam Şâfiî muâırızına Hz. Peygamber'in “Hâkim, hüküm verirken icthadda bulunur da isabetli hüküm verirse, iki sevap kazanır. Yine hüküm verirken icthadda bulunur da yanılırsa, bir sevap alır”²³ hadisini nakletmekte ve bu hadiste icthada izin verildiğini söylemektedir. Bu tartışmanın tahliliyle İmam Şâfiî'nin muâırızının kimliği konusunda şu hususlar söylenebilir:

1- Muâırız yalnızca Kur'ân ile hükmetme taraftarıdır.

2- Muâırız Kur'ân'daki hükümlerin hepsinin aynı kategoride olduğunu ve umum ifade ettiğini düşünmektedir. Kur'ânî hükümlerin farz, müstehab, mu-bah gibi ayrımlara tâbi tutulmasına karşıdır.

3- Hata ihtimali bulunduğu için, hadislerle istidlâl edilemeyeceği, şüpheli hadislerle âyetle sâbit hükümlerin tahsis edilemeyeceği kanaatindedir.

4- Muâırız kıyas yapmayı mubah kılan delili sormaktadır. Bu da nassların (âyetlerin) dışına çıkmaktan hoşlanmadığını gösterir.

5- Muâırız çabuk ikna olmaktadır. Basit bir düşünce örgüsüne sahiptir. Tartışmayı derinleştirecek kapasitesi yoktur.

Bu tahlile göre muâırız basit bir zihni donanıma sahip, Kur'ân âyetlerinin dışına çıkmayı reddeden ve kıyasın dahi câiz olmadığını düşünen bir kişidir. İmam Şâfiî'nin burada tartıştığı gruplar hakkında birçok değerlendirme ve tahmin yapılmıştır. Örneğin Hudârî Beg (1872-1927) İmam Şâfiî'nin tartıştığı ilk grubun sünnetin hücciyetini reddettiklerini ve bunların Basralı

²² Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 30-32.

²³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih (el-Kütübü's-sitte)* Riyad: Dâru's-Selâm 2000, İ'tisâm, 21; Müslim, *el-Müsnedü's-sahih (el-Kütübü's-sitte)*, Riyad: Dâru's-Selâm, 2000, Akdiye, 15.

Mu'tezilîler olabileceğini söylemiştir.²⁴ Mustafa es-Sibâî²⁵ ve Talât Koçyiğit²⁶ Hudarî Beg'in tespitine katılır. J. Schacht²⁷ ve Gıyâsettin Arslan²⁸ da bunların Mu'tezile'den olduğunu düşünür. Ahmed Hasan'a göre ise Şâfiî'nin nazârında Ehl-i kelâm, hadisin güvenilirliği konusunda şüphe duyan Hâricîler ve Mu'tezilîlerdir.²⁹ Abdülğanî Abdülhâlık (1908–1983) ise Hudarî Beg'in mülâhazalarını eleştirmekte ve neticede İmam Şâfiî'nin tartıştığı kişilerin Mu'tezile'den olamayacağını,³⁰ şayet Hudarî Beg'in anladığı gibi sünnetin hücciyetini inkâr ediyor iseler, bunların Râfizî olmasının daha muhtemel olduğunu ifade etmiştir.³¹ M. Ebû Zehre de Hudarî Beg'e katılmaz ve İmam Şâfiî ile tartışan ilk grubun zındıklar ya da Hâricîler olduğunu söyler.³² R. Fevzi Abdülmuttalib de bunların kendilerini Hâriciyye ya da Mu'tezile perdesi arkasına gizleyen zındıklar olabileceği kanaatindedir.³³ Hüseyin Hansu ise haberlerin tamamını reddedenlerin Mu'tezilîler değil Hâricîler olduğunu söylemiştir.³⁴

Kanaatimizce de İmam Şâfiî'nin tartıştığı bu kişi Hâricîlerdendir. Çünkü onlar Kur'an'ın yegâne kanun olarak alınmasını, tefsir ve te'vile dalıp ondan uzaklaşmamasını, hüküm yalnızca Allah'ın olduğu için adâletin ancak Kur'an'a uymakla sağlanacağını düşünmektedirler.³⁵ Ayrıca Hâricîlerin hadisleri, kıyası ve ictihâd kabul etmedikleri de bilinmektedir.³⁶ İmam Şâfiî'nin tartıştığı kişinin Hâricî olmama ihtimalini olamayabileceğini gösteren yegâne özelliği çabuk ikna olması ve görüşünden dönmesidir. Çünkü Hâricîler mutaassıp insanlardır. Tartışmalarda hasımlarına teslim olmamak onların önemli özelliklerindedir.³⁷ Zannederim bu da İmam Şâfiî'nin, eserlerinde çoğu zaman yaptığı üzere muârizlarını kendi görüşlerini kolayca kabul eder gösterme özelliğinden kaynaklanmaktadır.³⁸

²⁴ Muhammed Hudarî Beg, *Târihu't-teşrii'l-İslâmî*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1992, s. 148–149.

²⁵ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânethâ fi't-teşrii'l-İslâmî*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985, s. 151.

²⁶ Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara: TDV yay., 1998, s. 193.

²⁷ Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, London: Oxford, 1975, s. 41.

²⁸ Gıyâsettin Arslan, *İmam Şâfiî'nin Kur'an Okumaları*, İstanbul: Rağbet Yay., 2004, s. 107.

²⁹ Ahmed Hasan, *İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi* (çev. Haluk Songur), İstanbul: Rağbet Yay., 1999, s. 152.

³⁰ Abdülğanî Abdülhâlık, *Hücciyetü's-sünne*, Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1993, s. 267.

³¹ Aynı eser, s. 271.

³² M. Ebû Zehre, *İmam Şâfiî* (çev. Osman Keskiöğlü), Ankara: DİB Yay., 2000, s. 211.

³³ R. F. Abdülmuttalib, *Tevsîku's-sünne fi'l-karnî's-sâni el-hicrî*, Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1981, s. 83.

³⁴ Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Ankara: Kitâbiyât, 2004, s. 307.

³⁵ Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", *DİA*, XVI, 172.

³⁶ Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 307.

³⁷ Azmî M. S. es-Sâlihî ve Mustafa Öz, "Hâricîler", *DİA*, XVI, 178.

³⁸ Şâfiî'nin böyle bir özelliği olduğu J. Schacht tarafından tespit edilmiştir. Bk. J. Schacht,

III. Haber-i Hâssayı Reddedenlerle Mücadelesi

İmam Şâfiî tartıştığı bazı kimselerin ise Resûlullah'tan gelen haberlere teslim olunması gerektiğini kabul ettiklerini ancak haber-i hâssanın zan ifade etmesi sebebiyle güvenilemeyeceğini söylediklerini açıklamaktadır. Onların görüşlerini şöyle özetler:

Bir hâkim veya müftü ancak kesin bilgiye (ihâta) dayanarak hüküm verebilir. Kesin bilgi ise zâhirde ve bâtında, doğru olduğuna kesinlikle inanılacak derecede bilinen şeydir. Bu da Kur'an-ı Kerim, üzerinde icmâ edilmiş sünnet ve insanların üzerinde icmâ edip ayrılığa düşmedikleri hususlardır. Bunlardaki hükmün hepsi birdir. O hâlde onların (hâkim ve müftülerin) ancak söylediğimiz çerçevede verdikleri hükümler bizi bağlar. Meselâ öğle namazı dört rekâttır, çünkü bunda ihtilâf bulunmamaktadır. Müslümanlardan bunu reddeden de yoktur. Bunda şüphe de câiz değildir.³⁹

İmam Şâfiî bunlara karşı ilk olarak *ilm-i âmmenin* karşılaşılan bütün meseleleri kapsamadığını belirtmektedir.⁴⁰ Dolayısıyla *ilm-i hâssaya* da ihtiyaç duyulmaktadır. İkinci olarak bunların haber-i hâssayı bırakıp icmâyâ sarılmalarını tenkit eder. Çünkü onlar ancak kabulü konusunda icmâ edilmiş haberlerin delil olabileceğini iddia etmekteydiler. Kabulü konusunda ihtilâfa düşülen haberlerin ise hatalı olma ihtimali taşıdığını ve hatalı olması muhtemel bir şeyin de delil olamayacağını düşünmekteydiler. Şâfiî bunlara karşı şöyle der:

Bu anlattıkların haberleri reddetmeyi câiz görüp, icmâyı delil olarak ortaya koymak anlamına gelir. Çünkü haber bulunsun veya bulunmasın icmâlarının delil olduğunu ve yine haber olsun veya olmasın ihtilâflarının da hüccet olmadığını savundun!⁴¹

İmam Şâfiî, bunların haberlerde icmâ olabileceği şeklindeki iddialarını çürütmek için öncelikle icmâ eden âlimlerin kimler olduğunu ve daha sonra da bu icmâ eden âlimlere Ehl-i kelâmın katılıp katılmadığını sorar.⁴² Muhâtabın icmâ iddiasından vazgeçip çoğunluğu kastettiğini ifade etmesinin⁴³ ardından da azınlığın ve çoğunluğun tam olarak belirlenemeyeceğini belirterek muhatabını sıkıştırır. Sonunda muhâtabına şöyle der:

Sanki sen bu sözü (icmâ iddiasını) belirsiz ve mutlak olarak bırakmak istiyor gibisin. Yani almak istediğin bir görüş bulduğunda 'çoğunluk bu fikirde' demek istiyorsun. Reddetmek istediğin bir görüşle karşılaştığın zaman ise 'bu azınlığın savunduğu görüştür' diyeceksin. Başkası sana böyle bir cevap verse, kabul eder misin?⁴⁴

Bundan sonra İmam Şâfiî âlimlerin bütün beldelede icmâ etmelerinin imkânsızlığını ispatlamaya çalışır. Muhâtabına madem haber-i hâssayı kabul et-

"Şâfiî'nin Hayatı ve Şahsiyeti Üzerine" (çev. İshak Emin Aktepe), *HTD*, III, 119–127, s. 125.

³⁹ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 35–36.

⁴⁰ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 36.

⁴¹ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 40.

⁴² Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 40.

⁴³ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 42.

⁴⁴ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 43.

miyorsun ve âlimlerin üzerinde icmâ ettikleri haberi alırım diyorsun; o hâlde bütün âlimleri görmediğine ve her bir âlimden haber-i âmme şeklinde icmâ ettikleri nakledilmediğine göre üzerinde icmâ edilen haberi nasıl tespit edecek-sin anlamında bir soru yöneltir.⁴⁵ Muhâtabı bu itiraza cevap veremeyince Şâfiî, böyle bir icmân imkânsızlığını şöyle anlatır:

Eğer onlardan haber-i hâssa şeklinde nakledilen hususları kabul edersen kınadığın bir şeyi kabul etmiş olursun. Eğer haber-i hâssayı kabul etmez de onların her birinden büyük bir topluluğun nakilde bulunmasını beklersen, bu sefer de beldelere yayılmış fukahânın üzerinde icmâ ettiği bir şey bulamazsın. Zira daha baştan buna ulaşmak imkânsızdır. Çünkü fukahâ bir yerde toplanıp icmâ etmez. Onlardan büyük kitlelerin naklettiği bir haber de yoktur.⁴⁶

İmam Şâfiî'nin bu muhatabına karşı ileri sürdüğü diğer bir delil de şudur: Şâfiî'ye göre her belde kendisine örnek aldığı bir âlime sahiptir. Mekkeliler başka, Medineliler başka bir âlimi takip etmektedirler. Hatta aynı şehir içinde de farklı âlimleri takip eden insanlar vardır.⁴⁷ Şâfiî sözlerine şöyle devam eder:

O hâlde belde halkları böylesine ihtilâf hâlindeyken, fetva ehlinde bazılarının yemin ederek "Falanca câhil ve akli noksan olduğundan fetvâ veremez" "Falancanın ise fetvâ vermeyip susması câiz olmaz" dediklerini ve hatta bu zekâsı ve ilmi sebebiyle susmasının câiz olmadığı söylenen kişi hakkında başkalarının "Cahil olduğu için fetvâ veremez" dediğini duyuyorken ve her bir belde halkının yaşadıkları dönemde kendi aralarındaki durumlarının da anlattığım şekilde olduğunu bilmekteyken, bunlar tek bir fıkıh veya genel bir fıkıh üzerinde nasıl birleşecekler? Görüşlerini aktardığım kimselerin düşüncelerine benzer fikirler, benim görmediklerimden de bana ulaştırılmıştır. Eğer onlardan bir bölümü senin kabul edeceğin bir şey üzerinde icmâ ederlerse, onları âlim olarak görürsün, öyle değil mi?⁴⁸

Şâfiî ile muhâtabı arasındaki tartışma icmâ üzerine kaydıktan sonra böyle sürüp gider. Ancak daha sonra Şâfiî muhâtablarına şöyle bir soru sorar: "Resûlullah'ın sünneti size göre neyle sabit olmaktadır?"⁴⁹ Muârızi sünnetin üç şekilde tespit edildiğini söyler ve şöyle sıralar:

- (1) Haber-i âmme
- (2) Mütevâtir haber
- (3) Bir sahâbî tarafından Resûlullah'tan nakledilen ve başka bir sahâbî tarafından muhâlefet edilmeyen haber.

İmam Şâfiî birinci haber konusunda ihtilâf bulunmadığını söyler. Mütevâtir haber konusunda ise muhâtabına şöyle sorar: "Haberi sâbit kılacak en asgarî şekliyle haberin tevâtür derecesine ulaşması ne demektir, anlatır mısın?" Muhâtab bu soruya: "Farklı beldelelerde yaşayan dört âlim bir konuda

Resûlullah'tan aynı şeyi nakledilerse tevâtür oluşur" cevabını verir. Farklı beldelelerde yaşamaları şarttır çünkü aynı belde olanların yalan üzerinde birleşmeleri mümkündür. Şâfiî ise âlimleri böyle töhmet altında tutması sebebiyle kızar⁵⁰ ve muhâtabına aynı belde yaşayan sahâbîler ile tâbiilerin de tek başlarına naklettikleri haberlerin hüccet olması gerektiğini söyler. Ona:

Peki, sen isnadı sahîh bir şekilde sâbit olan rivâyetin sıhhatine hükmeder misin? Farz et ki Ebû Seleme -tüm faziletiyle- Medine'de, Câbir -ki o da faziletlidir- vasıtasıyla Resûlullah'tan bir rivâyette bulunsa, Zührî de İbnü'l-Müseyyeb vasıtasıyla Ömer'den veya Ebû Saîd el-Hudrî'den naklederek Resûlullah'tan bir rivâyette bulunsa, Ebû İshak eş-Şeybânî de Şa'bî veya İbrahim et-Teymî vasıtasıyla Berâ b. Âzib'den yahut ismini verdikleri herhangi bir sahâbîden rivâyette bulunsa, Eyyûb de Hasan el-Basrî vasıtasıyla Ebû Hüreyre veya başka bir sahâbî yoluyla Resûlullah'tan bir şeyin helâl veya haram kılınması hususunda bir rivâyette bulunsa, bunlar hüccet olur mu?"

şeklinde bir soru yöneltir ve müspet cevap alınca da onun çelişkiye düştüğünü söyler.⁵¹

Üçüncü yola gelince Şâfiî, sahâbîlerin hadis bulunan pek çok konuda ihtilâfa düştüklerini söyler. Ancak bu sahâbîler eğer Resûlullah'ın hükmünü duymuş olsalardı kesinlikle ona muhalefet edemezlerdi.⁵² Sonra da muhâtabına bir şahit ve davacının yemini ile hükmetmeleri gerektiğini, çünkü bu haberin tam da onların söylediği şekilde, sahâbîler arasında ihtilâf bulunmaksızın nakledildiğini ifade etmiştir.⁵³

Muhâtab haber üzerinde sahâbenin icmâsının bulunmasını şöyle açıklar: "Onlardan biri Resûlullah'tan bir hadis rivâyet ettiğinde sahâbeden hiç kimse ona muhâlefet etmezse, bu onu kabul ettiklerine ve o kişinin söylediğinin doğru olduğunu bildiklerine delâlet eder."⁵⁴ İmam Şâfiî sahâbenin her hadisi duymadıklarını veya duysalar bile doğru olup olmadığını her zaman bilemeyebileceklerini söyler. Sonra şöyle devam eder:

Bana göre karşı çıkmamaları; bazen söyleneni bilmelerinden, bazen bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda onu kabul ederler veya o konuda tevakkuf ederler. Senin dediğinin aksine, onların çoğunluğu o haberi duymamış olabilir. Sözüünü işittikleri kişi hakkında onun doğru ve sağlam bir insan olduğu şeklindeki kaanatleri de bu konuda etkili olmuş olabilir.⁵⁵

Daha sonra tartışma ihtilâfin caiz olup olmamasına kaymaktadır.

⁴⁵ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 44.

⁴⁶ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 44.

⁴⁷ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 46-48.

⁴⁸ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 48.

⁴⁹ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 56.

⁵⁰ Buradan anlaşılıyor ki Şâfiî'nin düşüncesinde 'insanlara güven' esastır. Muhâtabı ise kuşkucu bir yapıya sahiptir.

⁵¹ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 56-60.

⁵² Hâlbuki Hz. Ömer, Resûlullah'ın uygulamasını bildiği hâlde birçok meselede yeni kararlar verebilmiştir. Ancak Şâfiî bu yaklaşımı sünnete muhâlefet olarak algılar.

⁵³ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 62-64.

⁵⁴ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 66.

⁵⁵ Şâfiî, *Ümm (Cimâ'u'l-ilm)*, XV, 66-67.

J. Schacht haber-i hâssayı reddeden bu grubun eski ekol taraftarları olduğunu düşünmektedir. Ona göre bunlar her ne kadar haber-i vâhidleri reddetmeseler de Şâfiî polemik sebebiyle onları böyle adlandırmıştır.⁵⁶ Hüseyin Hansu'ya göre ise bunlar Mu'tezile'den bir gruptur.⁵⁷ Kanaatimizce de haber-i hâssa konusunda tereddüt gösteren bu kişilerin Mu'tezile'ye mensup olmaları kuvvetle muhtemeldir. Zira Mu'tezile'den bir grubun (Nazzâm ve öğrencileri) haber-i vâhidleri delil kabul etmedikleri bilinmektedir.⁵⁸ Elbette Şâfiî döneminde yaşayan ve haber-i vâhidi reddeden başka bir grup olması da imkân dâhilindedir.

IV. İmam Şâfiî'nin Mâlikîlerle Mücadelesi

İmam Şâfiî, hocası Mâlik b. Enes'e duyduğu sevgiyi kitaplarına yansıtmıştır. Onu genelde 'sâhibî', Mâlikîleri de 'Ashâbî' diyerek anmaktadır.⁵⁹ Ayrıca Şeybânî ile yaptığı bir tartışmada İmam Mâlik'in Ebû Hanîfe'den daha iyi bir âlim olduğunu ispata çalıştığı görülür.⁶⁰ Eserlerinde naklettiği hadislerin büyük bir çoğunluğu İmam Mâlik tarikiyle alınmıştır. Bir rivâyete göre *Muvatta'*, "Allah'ın kitabından sonra gök kubbenin altında ondan daha doğru bir kitap yok" diyerek övmüştür.⁶¹

Bununla birlikte *İhtilâfu Mâlik ve Ş-Şâfiî* adlı risâlesinde⁶² Mâlik(îler)'in fikirlerini kıyasıya tenkit eder.⁶³ Hatta bu eserde Mâlikîlere karşı kullandığı üslûp Hanefîler'e karşı yazdığı eserlerdeki⁶⁴ üslûptan daha serttir. Eser incelendi-

ğinde ilk göze çarpan husus İmam Şâfiî'nin Mâlikî fıkının en teferruatlı meselelerine de vâkif olduğu ve delillerini bildiğidir. *Mâlikîlere yönelttiği esas tenkit onların bir usûllerinin olmaması ve dolayısıyla sürekli çelişkiye düşmeleridir.* Sorunlara buldukları çözümlerde dayandıkları deliller konusunda gösterdikleri tutarsızlık da bazen Şâfiî'nin tenkidinin sertleşmesine sebep olmaktadır. *Ancak şurası kesindir ki tartışılan mevzularda ana nokta haber-i vâhidlerin tespit usûlleri ile anlama farklılıklarıdır.* Vurgulamak gerekir ki haber-i vâhidin hüccet olup olmadığı tartışmasına girilmemektedir. Risâlenin giriş kısmında Rebî b. Süleymân'ın hocasına sorduğu soru da aralarındaki farklılığın ne olduğunu göstermektedir. Rebî şunu sorar: "Resûlullah'tan gelen haberin sabit olduğunu neye dayanarak anlamaktasın?" Şâfiî'nin cevabı şöyledir:

Sika bir râvi kendisi gibi sika bir râviden Hz. Peygamber'e kadar ulaşan bir isnadla hadis naklederse bunun Resûlullah'tan geldiği sabit olur. Resûlullah'tan gelen bir hadis ancak kendisine muhâlif başka bir hadis söz konusu ise terk edilebilir.(...) Merfû hadise Resûlullah dışında başkasından muhâlif bir eser nakledilse, söz konusu esere hiçbir kıymet verilemez. Zira Resûlullah'ın hadisi tâbi olunmaya daha lâ-yıktır. Kendisinden Resûlullah'ın sünnetine muhâlif eser nakledilen kişi nebevî sünnetten haberdar olsaydı ona tâbi olurdu.⁶⁵

İktibas ettiğimiz bu kısa metin sade ve basit gibi görünse bile aslında çok derin ayrılıkların ilk işaretini vermektedir. Görüldüğü üzere İmam Şâfiî, hadisin sübûtu için tamamen isnaddan hareket etmektedir. Yani sika râvilerce muttasıl bir isnadla nakledilen hadisi 'sahih' kabul etmektedir. Bu yaklaşımıyla haberlerin metnini de göz önüne alan Mâlikî ve Hanefîler'den kesin olarak ayrılmaktadır. Bir diğer nokta ise muttasıl isnad vurgusudur. Burada da mürsel hadislerle de amel eden önceki hukuk ekolleriyile ayrı düşmektedir. Meselâ bir yerde mürsel hadisi esas alan Mâlikîleri ceahletle suçlar.⁶⁶ Merfû hadisin üstünlüğü konusundaki yaklaşımı da diğerlerinden farklılaştığı yerlerden biridir. Ona göre 'üst otorite/Hz. Peygamber' bir konu hakkında hüküm vermişse, 'alt otoritelerin/sahâbe ya da amel mefhûmunun' tâbi olmaktan başka yapabileceği bir şey yoktur.⁶⁷ Hüccet yalnızca onun sözüdür.⁶⁸ Hâlbuki Hanefî ve Mâlikîler, Hz. Peygamber'in sünnetini nass olarak kabul etmekle birlikte sünnetin yalnızca merfû hadislerle tespit edileceği noktasında Şâfiî'den farklı düşünmekteydiler. Söz gelimi, Hanefîler mevkûf haberin, Mâlikîler ise amel-i ehl-i Medîne'nin sünnetin tespitinde bir araç olabileceği kanaatindeydiler. Hâlbuki Şâfiî'nin temel ilkesi şudur: "Resûlullah'tan gelen haber sâbit (isnadı sağlam) ise başkasına bakmaya gerek yoktur."⁶⁹ "Hz. Peygamber'den gelen hadise muhâlefet edenin

⁵⁶ Schacht, *Origins*, s. 40-41.

⁵⁷ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 156.

⁵⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 155-159.

⁵⁹ İmam Şâfiî İmam Mâlik'i 'sâhibim' diye nitelerdi. İmam Mâlik'i eleştirdiği risâlesinde bile bu tavrını sürdürmüştür (bk. *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Ş-Şâfiî)*, XIV, 472, 475; XV, 227, 229). İmam Mâlik'ten bir görüş naklettiğinde "Bu hocamız İmam Mâlik'in görüşüdür" dediği nakledilmiştir (bk. Fahreddin er-Râzî, *Menâkıb*, s. 45). Mâlikîleri de 'ashabımız' diye niteler (bk. *Risâle*, s. 326; 536; *Ümm*, XV, 134, 181, 183, 188, 198, 218, 224, 266). Şeybânî de bir yerde Şâfiî'ye Medinelilerden bahsederken 'senin ashabın' ifadesini kullanır (bk. *Ümm*, XV, 201). Başka bir yerde İmam Mâlik'ten bahsederken de 'senin sâhibin' der (bk. *Ümm*, XV, 228).

⁶⁰ İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye ts, I, 4.

⁶¹ Fahreddin er-Râzî, *Menâkıb*, s. 31, 45, 50; İbn Teymiye, *Sihhatu mezhebi ehli'l-Medîne (Mecmûatu'l-fetavâ* içinde, nşr. Amir el-Cezzâr ve Enver el-Bâz), I-XX, Riyad: Dâr İbn Hazm 1997, s. 176.

⁶² Bk. *Ümm*, XIV, 341-623. Risâle tarafımızdan Türkçeye çevrilmiş olup yakında neşredilecektir.

⁶³ Şâfiî'nin bu eseri Endülüs'te bazı Mâlikîlerin İmam Mâlik'e ait bir sarıkla yağmur duasına çıkmalarına kızıp, İmam Mâlik'in de hataya düşmesi muhtemel bir beşer olduğunu vurgulamak amacıyla yazdığı iddia edilse de (bk. Fahreddin er-Râzî, *Menâkıb*, s. 51) biz eserin telifinin bu kadar basit bir sebebe mebnî olduğu kanaatinde değiliz. Çünkü eser incelendiğinde Şâfiî ile Mâlikîler arasında kesin bir fikri ayrılık olduğu görülmektedir.

⁶⁴ *İhtilâfu Ebi Hanife ve İbn Ebî Leylâ, İhtilâfu Ali ve İbn Mes'ud, er-Red alâ Muhammed b. Hasan, Siyeru'l-Evzâi*.

⁶⁵ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Ş-Şâfiî)*, XIV, 341.

⁶⁶ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Ş-Şâfiî)*, XIV, 369.

⁶⁷ Şâfiî, *Ümm*, III, 378.

⁶⁸ Şâfiî, *Ümm*, IV, 351.

⁶⁹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Ş-Şâfiî)*, XIV, 344. İmam Şâfiî bu hususu sık sık vurgular. Bk. XIV, 345, 348, 352.

herhangi bir delili olamaz. Resûlullah'tan gelen hadise başkasının sözü muhâlif olsa bile bütün Müslümanlar ittifakla nebevî habere tâbi olmak zorundadır.”⁷⁰ “Resûlullah'tan nakledilen bir hadis varken ona muhâlif hiçbir sözün kıymeti yoktur.”⁷¹ Hulâsa kural şudur: Resûlullah'ın sünneti/merfû hadis ile yetinilir başkasına îtibar edilmez.⁷² Bu noktadan itibaren Şâfiî'nin Mâlik(iler) ye yönelik eleştirilerine geçilebilir:

A. Usûl Eksikliği ve Çelişkiler

İmam Şâfiî'nin sözü edilen risâle boyunca temel vurgusu Mâlikîlerin çelişkiye düşmeleri ve kendilerini çelişkiden kurtaracak usûllerinin olmamasıdır. Hatta risâlenin ana kurgusu da bunun üzerine bina edilmiştir. Öncelikle merfû hadisler esas alınarak çözümlenen dört konuya değinen İmam Şâfiî, bu noktalarda Mâlikîlerin de merfû haberlere istinad ettiğini göstermeyi amaçlamıştır. Daha sonra ise Rebî' b. Süleymân'ın başka bir delile sarılıp Resûlullah'ın hadisini terk ettikleri yerler olup olmadığı sorusuna kısa ve net bir şekilde ‘çok’⁷³ diyerek otuz dokuz konuda hadislere, elliye yakın konuda ise sahâbîlere aykırı hükümler verdiklerini örneklerle açıklamıştır. Böylece onların çelişkiye düşüklerini ve merfû ya da (merfû yoksa) mevkûf haberlerle her zaman amel etmeleri gerektiğini; ayrıca amel-i/icmâ-ı ehl-i Medîne dedikleri soyut bir olguya istinad etmemeleri⁷⁴ lâzım geldiğini delilleriyle ortaya koymak istemiştir.

Şâfiî, Mâlikîlerin hadisleri terk etmelerini haklı kılacak ve onları mazur gösterecek bir sebep bulamamıştır.⁷⁵ Ancak yine de bazı ihtimallerden bahseder ve bunları reddeder:

Kendilerinden merfû hadis nakledip tevsik ettiğiniz ve yine onlardan hadis nakledip de o hadislerle amel etmeyi terk ettiğiniz kişilerin töhmet altında olduklarını söyleyemezsiniz. Eğer siz onların hata ettiklerini söylerseniz, bilin ki başkaları da kendilerinin hata edenlerden hadis almadıklarını söyleyeceklerdir. Eğer onların bazen yanılırken bazen doğru rivâyetlerde bulduklarını söylersen, bu durumda da

⁷⁰ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 348. İmam Şâfiî, fıkıh ekollerinin sahip olduğu farklı yaklaşımları sünnete ittiba noktaı nazarından değerlendirmektedir. Aslında hukuk ekollerinin sünnetle ilgili konularda ayrışmalarının temelinde, Hz. Peygamber'e nisbet edilen haberlerin tespitinde kullandıkları metot farklılıkları yer almaktadır. Zira tartışılan nokta Hz. Peygamber'in otoritesi değil, ona nisbet edilen haberlerin sübutudur.

⁷¹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 348.

⁷² Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 353. Ayrıca bk. s. 354, 356, 357, 363.

⁷³ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 363–364.

⁷⁴ İmam Şâfiî'ye göre hadiste vaz edilen sünnetle Peygamber'den sonra amel edilip edilmediğini bilmek önemli değildir (bk. Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 349. Ayrıca bk. s. 370). Ayrıca hadise aykırı amelin de bir hükmü yoktur. Çünkü inkâr etmek delil değildir. Hüccet bizatihi haberedir yoksa inkârda değil! (bk. Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 360). Dolayısıyla Resûlullah'tan gelen bir hadisin varlığıyla yetinilmeli, dört halifeden hadisin lehinde ya da aleyhinde gelen bir rivâyete dayanarak onun zayıflığına (ya da sahihliğine) karar verilmemelidir (bk. Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 350).

⁷⁵ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 364.

başkaları şöyle der: Râvilerin hataları kendilerinden daha hâfiz ve daha çok hadis bilen kimselerin rivâyetleriyle karşılaştırılarak anlaşılır. Eğer hadisin Resûlullah'tan geldiğinde ihtilâf olmadığını, ancak onu rivâyet edenin bir seferinde hata edip diğer seferinde doğru naklettiğini söylerseniz; bu durumda sizin râviyi onayladığımız yerde başkası karşı çıkabilir; sizin karşı çıktığınız yerde de başkası o hadisi onaylayabilir. *Hatta hepsinin hatalı olduğu dahi söylenebilir.* Onlar böylece bütün hadisleri bırakıp başkalarının sözleriyle amel etme yolunu seçebilirler. Bu ancak doğru kimselerin rivâyet ettiği hadislerde söz konusudur. Bu rivâyetlerin reddedilmesi ancak yine Resûlullah'tan nakledilen hadislerle mümkündür. Allah emrine itaat etmemizi istediği için insanlar Resûlullah'a muhtaçtır.⁷⁶

Kısaca Şâfiî, Mâlikîlerin amel etmedikleri hadislerde hata olabileceği yolunda argüman geliştirmelerinin önüne geçmek istemektedir. Yani tutarlı davranılmalı ve belli konularda rivâyetlerle amel edip, belli konularda rivâyetleri sebepsiz terk etmek gibi ilkesiz bir tavır sergilenmemelidir. Zira ona göre böylesi bir yaklaşım hadislerin bir bütün hâlinde reddedilmesi sonucunu doğurabilecek kadar tehlikeli boyutlara ulaşabilir. Dolayısıyla sika râvilerce nakledilen haberlere güvenilmeli ve her zaman onlarla amel etme yolu tercih edilmelidir. Bunun tek istisnası aynı konuda birbirine tamamen zıt iki sahîh hadisin bulunması hâlidir. Böylesi durumlarda ise ihtilâfu'l-hadîs kaideleri geçerlidir.⁷⁷

Şâfiî, Mâlikîleri; (1) Bazen hadislerle amel ederken bazen geçerli sebep olmaksızın onları ihmal etmek. Kabul ettikleri hadisin bir kısmıyla amel ederken diğer kısmını görmezden gelmek.⁷⁸ Hadisi hem rivâyet edip hem de ona muhâlefet etmek;⁷⁹ (2) Haber-i vâhid diye merfû haberi bırakıp bir başka haber-i vâhid olan mevkûf haberi kabul etmek;⁸⁰ (3) Bir konuda merfû habere uyup mevkûfu, diğerinde mevkûfa uyup merfûyu terk ettikten sonra merfû ve mevkûf haberin her ikisini bir başka konuda delil almamak.⁸¹ Merfû haberi kabul etmedikleri bir konuda görüşüne dayandıkları sahâbînin, başka bir konudaki hükmünü diğer bir sahâbînin sözüne dayanıp terk etmek.⁸² Hatta görüşüne dayanıp sünneti terk ettikleri bir sahâbînin kavlini tâbiî fetvası lehine terk etmek;⁸³ (4) Bazen sahâbî görüşlerini esas alırken bazen de aykırı bir görüş nakletmeksizin onlara muhâlefet etmek;⁸⁴ (5) Medîneli âlimlerin görüşlerini önemser görünürken onlara aykırı hükümler vermek.⁸⁵ Hatta bazen bir konu-

⁷⁶ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 364–365.

⁷⁷ İmam Şâfiî'nin çelişkili hadislerle bakışı konusunda ayrıntılı bilgi için bk. İshak Emin Aktepe, “İmam Şâfiî'nin Hadisler Arasında Görülen Çelişkilere Bakış”, *HTD*, IV/2, 2006, s. 55–80.

⁷⁸ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 391–392.

⁷⁹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 461, 465, 479.

⁸⁰ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 589.

⁸¹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 553–554.

⁸² Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 561.

⁸³ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 549. Şâfiî bunu insafsızlık olarak niteler.

⁸⁴ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 517–518, 526, 540.

⁸⁵ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 607.

da Medîneli tâbînin görüşünü esas alırken, başka bir konuda mevkûf ve maktû rivâyetlerin işaret ettiği hükmü ihmal etmek;⁸⁶ (6) Medîne ameli olarak telakki edilmesi gereken uygulamalara muhâlefet etmek.⁸⁷ Bir konuda Medîne'de icmâ olmadığı hâlde icmâ iddiasında bulunmak.⁸⁸ İcmâ bir hadise dayanması gerektiği hâlde rivâyet olmayan konularda icmâ olduğunu iddia etmek;⁸⁹ (7) Başkaları tarafından yapınca eleştirdikleri davranışı yapmak.⁹⁰ Sünnet ve eserlere muhâlefet etmek suretiyle muârizları Hanefîler'le aynı fikri savunmak⁹¹ gibi konularda çelişkiye düşmekle itham eder.

Şâfiî'nin Mâlikîlerle ilgili bu kanaatleri ve bizce onları kendisine yakın hissediş zaman zaman onlara karşı ağır sözler kullanmasına sebep olmuştur. Örneğin bir yerde: “لصمت كان أولى بكم من هذا القول لأنه كلام ترسلونه لا بمعرفة /Bunu söylemektense sussaydınız daha iyi olurdu. Çünkü bilmeden konuşuyorsunuz,”⁹² bir başka yerde ise; “و ما نراكم تبالون من خالفتكم إذا شئتم /Canınız istediğinde kime muhâlefet ettiğinizi hiç önemsemiyorsunuz,”⁹³ diyor. “Namazda (iftitâh tekbiri dışında) ellerin kaldırılmasının ne anlamı var ki!” şeklinde İmam Mâlik'in görüşü nakledilince de “هذه الحجة غاية من الجهل /Böyle hüccet sunmak cehâlette zirve noktasıdır,” demekten kendini alamamıştır.⁹⁴ Bir başka konuda “لا أعلم مذهبا أضعف من مذهبكم /Sizin mezhebinizden daha zayıfını ben görmedim!” diyor.⁹⁵ Namazda Kur'ân okunması konusunda naklettikleri hadislerle muhâlefet etmekle suçladığı Mâlikîlere; “فمن اتبعتم /(Allah aşkına) siz kime tâbi oluyorsunuz!” diyerek karşı çıkıyor. İhramlının koku sürünmesi konusunda ise; “لا تدرن ما تقولون /Anladığım kadarıyla ne dediğinizi dahi anlamıyorsunuz!” diyerek onları itham ediyor.⁹⁶ Şâfiî bu noktadan itibaren örnekleri incelemekte ve Mâlikîlerin düştükleri çelişkileri göstermeye

⁸⁶ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 524.

⁸⁷ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 575.

⁸⁸ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 562, 563, 569.

⁸⁹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 516.

⁹⁰ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 502.

⁹¹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 376.

⁹² Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 588. Bir yerde de “Kendisini muallim yerine koyan kişi, öncelikle ne dediğini bilmeli, bilmediği konularda konuşmamalıdır. Ancak sizin böyle bir üslûbunuz olmadığı görülüyor. Allah'tan korkun da bilmediğiniz zaman konuşmayın!” (bk. s. 519). diyen Şâfiî bir başka yerde ise “Zannedirim ne dediğinizi bilmiyorsunuz” şeklinde suçlamada bulunmaktadır (s. 425). Aynı üslûp için bk: “Gördüğüm kadarıyla doğru hükmettiğinizde neden doğru hükmettiğinizi dahi anlamıyorsunuz. Hata ettiğinizde bir mezhebe göre hükmettiğinizi ortaya koyacak ve sizi mazur kılacak bir sünnet dahi bilmiyorsunuz. Anlıyorum ki dilinize ne geliyorsa bilmeden konuşuyorsunuz” (s. 426). “İlim size göre dilediğini almak dilediğini reddetmektir. Söylediklerinizi iyice düşünmeden konuşuyorsunuz” (s. 427).

⁹³ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 566.

⁹⁴ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 555.

⁹⁵ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 512.

⁹⁶ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 425.

çalışmaktadır.

B. Merfû Hadis'in Üstünlüğü

İmam Şâfiî'nin merfû haber ile sünneti eş anlamlı kullandığı açıktır. Buna göre herhangi bir merfû hadiste yer alan hüküm sünnetin bizâtihi kendisi olmakta ve mutlaka itaat edilmesi gerekmektedir. Mevkûf haberler ile Medîne amelinin ise sünnetin tespitinde merfû haber varken önemli bir rolü yoktur. Ona göre Resûlullah'ın sözü varken başkasının sözü delil olamaz. Hâlbuki Mâlikîler, haber-i vâhidlerle sünnetin tespit edilebileceğini kabul etmekle birlikte, amel-i ehl-i Medîne ve mevkûf haberlerin de sünneti gösterebileceğini düşünmekte, bu sebeple de zaman zaman söz konusu bilgi kaynaklarına müracaat edip *Muvatta*'da nakledilmiş olsa dahi merfû haberlerle amel etmemekteydiler. Onlara göre sahâbîlerin Peygamber'in sünnetinden habersiz olmaları mümkün değildir.⁹⁷ İşte bu durum Şâfiî tarafından çelişki olarak algılanmakta ve sürekli merfû haberin üstünlüğü vurgusu yapılmaktadır.⁹⁸

İmam Şâfiî, büyük sahâbîlerin Hz. Peygamber'in bütün sünnetini bildikleri kanaatinde değildir. Küçük sahâbîlerin de sünnetten habersiz olmaları ya da unutulmaları mümkündür.⁹⁹ Zira Hz. Ömer, daha önce verdiği birçok kararı Hz. Peygamber'in hükmünü işittiği zaman değiştirmiştir. Hâlbuki bu hükümleri genelde Hz. Ömer'den daha sonra Müslüman olmuş sahâbîler aktarmaktadır. O hâlde merfû haber bırakılarak mevkûf haberle amel etmek doğru değildir.¹⁰⁰ Ayrıca hem merfû hem de mevkûf hadis aslında birer haber-i vâhidir. Yani zan ifade etme bakımından eşit derecededirler. Bu açıdan bakıldığında da mevkûf haberi merfûya tercih edecek bir durum görünmemektedir.¹⁰¹ Mâlikîlerin bazen merfû haberi, bazen merfû varken mevkûf haberi bazen de merfû ve mevkûf haber varken 'amel' dedikleri soyut bir kavramı tercih etmeleri de Şâfiî'nin onlara yönelik tenkitlerini artırmasına sebep olmaktadır. Bir sahâbînin hükmüne dayanarak merfû hadisle amel etmeyen Mâlikîlerin daha sonra bir başka konuda diğer bir sahâbînin hatta bir tâbînin görüşüyle amel edip önceki sahâbîye uymamaları da Şâfiî tarafından tenkit edilmektedir. Meselâ bir yerde de İbn Ömer'in görüşünü İbn Abbas'ın görüşüne dayanıp reddeden Mâlikîlere o zaman İbn Ömer'in görüşünü Peygamber'in sünnetinin karşısında hemen terk etmelisiniz demektir.¹⁰²

⁹⁷ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 501, 548.

⁹⁸ Şâfiî'nin bu vurgusu J. Schacht tarafından “Bu, İslâm hukukunun klâsik teorisinin herkeşçe kabul edilen bir hakikattir. Fakat Şâfiî'nin bu nokta üzerindeki sürekli ısrarı göstermektedir ki onun zamanında henüz bu kadar kabul edilmiş değildi” şeklinde yorumlanmaktadır (bk. *Origins*, s. 11).

⁹⁹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 548.

¹⁰⁰ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 589.

¹⁰¹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 425-426. Ayrıca bk. *a.g.e.*, s. 589.

¹⁰² Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 561. Ayrıca bk. *a.g.e.*, s. 423-424, 549.

Mâlikîlerin Medîne ameline ve mevkûf haberlere uyararak merfû hadisi terk ettikleri iddia edilen iki örneği inceleyelim:

(1) Süt mahremiyetinin doğması için çocuğun anneyi kaç kez emmesi gerektiği konusunda farklı rivâyet ve görüşler bulunmaktadır. Eserinde bu rivâyetlere yer veren İmam Mâlik, Hz. Âişe'den nakledilen "Allah'ın indirdiği Kur'an'da "Haram kılan (örfen gerçek emme sayılan belli) on emzirme" âyeti vardı. Sonra bu âyet "Belli beş emzirme" ile neshedildi. Resûlullah vefât ettiğinde bunlar Kur'an'ın âyetleri olarak okunmaktaydı" hadisinin ardından "Amel bu şekilde değildir" demektedir.¹⁰³ İmam Mâlik'e göre çocuğun doğumundan sonra ilk iki sene içerisinde emmenin azı da çoğu da mahremiyet doğurmaktadır.¹⁰⁴ İmam Şâfiî'ye göre bu hüküm merfû hadislere muhalefet etmek anlamına gelmektedir.¹⁰⁵ Zira ona göre hadislerle amel edilmeli ve süt mahremiyeti için çocuğun beş kez emzirilmesi gerektiğine hükmedilmelidir.

(2) İbâdetlerde niyâbet yani başkası adına ibâdet etme konusu da Şâfiî ile Mâlikîler arasındaki ayrılık noktalarından biridir. İmam Şâfiî, ölen ya da binit kullanamayacak hâldeki kişiler adına nâiblerinin haccdebileceği kanaatinde-dir. Bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen ve *Muvatta*'da da bulunan¹⁰⁶ birkaç hadisi delil getirmektedir.¹⁰⁷ Ayrıca Şâfiî'ye göre Medîne'de Hz. Ali, İbn Abbâs, Saîd b. Müseyyeb, İbn Şihâb ve Rebî'a b. Abdurrahmân gibi âlimler de kişinin başkası adına hacca gidebileceğini söylemişlerdir.¹⁰⁸ Mâlikîler ise İbn Ömer'den nakledilen, hiç kimsenin başkası yerine oruç tutamayacağı ve namaz kılamayacağı yolundaki açıklamaya dayanarak hac ibâdetinde de niyâbetin olamayacağına hükmetmişlerdir.¹⁰⁹ Şâfiî'nin bu argümana karşı söyledikleri Mâlikîleri neden tenkid ettiğini de açıkça göstermektedir:

Bu söylediğiniz hükmün zayıf olduğu açıkça görülmektedir. İbn Ömer, kişinin başkası yerine hac yapamayacağını söylese, Hz. Peygamber de bunun mümkün olduğunu ifade buyursa, *Resûlullah'ın sözü varken başkasının sözü delil olabilir mi?* Sizler İbn Ömer'in sözünü kendi içtihadınız ya da sizin gibi başkalarının içtihadı ya da tâbiünden birilerinin reyine dayanarak terk edebiliyorsunuz. Dilediğiniz zaman İbn

Ömer'in sözünü hiç de delil olarak almıyorsunuz. Çünkü eğer onun görüşünü hüccet olarak görseydiniz, kendi içtihadınıza dayanarak onu terk etmezsiniz. Sonra da kalkmış İbn Ömer'in sözünü öyle bir makama yükseltiyorsunuz ki ona dayanarak sünneti ve âsarı reddediyorsunuz. Aynı zamanda onun sözünde olmayan bir şeyi kıyas yoluyla sözüne yamayıp başkasının yerine hac yapılmasını yasakladığını iddia ediyorsunuz. Haccın namaz ve oruçla ne alakası var! Hac başka bir şer'i hüküm, diğerleri başka birer şer'i hükümdür.¹¹⁰

Şâfiî'ye göre pek çok konuda merfû haberlere dayanarak hüküm verilirken başka konularda merfû haberlerin ihmal edilmesi doğru değildir. Zira birer rivâyet olmaları itibariyle hepsi eşittir. O hâlde (senedi sağlam) bütün merfû haberleri kabul etmek ve onlarla amel etmek gerekir. Aksi hâlde herkes keyfine göre merfû haberleri kabul ya da reddedebilir ki bu da karmaşaya yol açar.¹¹¹ Ayrıca herkes istediği hadisi alıp istemediğiyle amel etmeme hakkına sahipse rivâyetlerle meşgul olmanın ne ehemmiyeti vardır.¹¹² Şâfiî bu düşüncesini şöyle ortaya koymaktadır:

Nasıl olur da Resûlullah'tan gelen hadislerin birine tâbi olurken diğerine itibar etmezsiniz. Nebevî uygulamaların birine uyup diğerine uymamak câiz olsaydı başkasının da sizin terk ettiğiniz hadislerle uyup, tâbi olduğunuz hadisleri reddetmesi mümkün olurdu.¹¹³

Şâfiî'ye göre bir merfû habere aykırı başka bir merfû haber bulunmadıkça onunla amel etmemek insafsızlıktır.¹¹⁴ Zira üst otoriteden gelen bir bilgi varken aşağı derecedeki bilgi kaynaklarına ihtiyaç bulunmamaktadır.¹¹⁵ Ona göre bilinen bir hadis ancak unutulmuş ya da yanlışlıkla amel edilmeyebilir.¹¹⁶

C. Medînelilerin İcmâi (Amel-i Ehl-i Medîne) Anlamsızdır

Bilindiği üzere İmam Mâlik, amel-i ehl-i Medîne'yi sünnetin tespitinde ölçü kabul etmiştir. Hatta ona göre amel nakledilen haberlerin değerlendirilmesinde de bir kıstastır. Bu bağlamda Hanefîlerin haber-i vâhidleri meşhûr ve ma'rûf sünnete arz ederek değerlendirmesini onaylamış görünmektedir. Hâlbuki Şâfiî, merfû ve muttasıl haberlerin böylesi muğlak ve anlamsız iddialarla amelden düşürülmesine şiddetle karşıdır. O, amel-i ehl-i Medîne konusunda şu eleştirileri yapmaktadır:

Medîneliler, diğer beldelerde oluşabilecek icmâdan ziyâde, Medînelilerin

¹⁰³ Mâlik, *el-Muvatta*, I-II, (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâki), Dâr İhyâi'l-Kütüb'l-Arabiyye, ts., II, 608. Hadis için ayrıca bk. Şâfiî, *Ümm*, XIV, 457; Müslim, Radâ 24-25; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, (el-Kütübü's-sitte) Riyad: Dâru's-Selâm, 2000, Nikâh 10; Tirmizî, *es-Sünen (el-Kütübü's-sitte)*, Riyad: Dâru's-Selâm, 2000, Radâ 3; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, thk. Mustafa Dîb Buğâ, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1991, Nikâh 49.

¹⁰⁴ Mâlik, II, 604.

¹⁰⁵ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 457-458.

¹⁰⁶ Mâlik, I, 359.

¹⁰⁷ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 411.

¹⁰⁸ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 412.

¹⁰⁹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 412. Şâfiî, ihramlının başını yıkaması konusunda İbn Ömer'in görüşünü bırakıp sünnet (hadis) ve Hz. Ömer'in görüşüne tâbi olan Mâlikîler'i "bunu her zaman yapın ki çelişkiye düşmeyiniz" diyerek uyarmaktadır (Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 560).

¹¹⁰ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 412.

¹¹¹ Şâfiî böylesi bir durumu şöyle tasvir eder: "Siz kendinizi ilim makamına koyup dilediğinizi alıp dilediğinizi reddederseniz; o zaman başka beldeler de kendi dilediklerini alır dilediklerini atarlar. Hâlbuki bağlayıcı ilim Kitap ve Sünnet'tir. Bunlara her Müslüman ittibâ etmelidir" (Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 600).

¹¹² Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 552, 581.

¹¹³ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 373.

¹¹⁴ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 371.

¹¹⁵ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 601.

¹¹⁶ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî)*, XIV, 373.

icmâsına itibar ettiklerini belirtmektedirler.¹¹⁷ Her ne kadar bütün beldelerdeki âlimlerin icmâsına nisbetle daha kolay oluşabilecek gibi görünse de, sadece Medîne âlimlerinin icmâ etmeleri de mümkün görünmemektedir.¹¹⁸ İlim sadece Medîne'ye miras kalmış değildir. Medîneliler ilmi sadece kendilerine has kılmaktadırlar.¹¹⁹ Medînelilerin icmâ iddiası bütün hadisleri ortadan kaldırmak isteyenlerle aynı noktaya çıkmaktadır. ‘İnsanların icmâ’ndan bahsetmekle ‘Medînelilerin icmâ’ndan bahsetmek aslında aynı şeydir¹²⁰. Medîne’de icmâ oluşabiliyorsa, diğer beldelerde de oluşabilir. Aynı şekilde Medîne’de ihtilâf varsa, diğer beldelerde de ihtilâf vardır. Şurası kesindir ki Medînelilerin icmâ iddiasında buldukları yerlerde, gerçekte icmâ yoktur.¹²¹ Medîneliler geçmiş ulemânın sözlerini araştırırsalar onların ihtilâf ettiklerini göreceklerdir.¹²² Ayrıca bu konuda pek çok çelişkilerle karşılaşmaktadır. Örneğin hac, oruç gibi temel konularda hem ihtilâf, hem de her konuda icmâ olduğu söylenmektedir.¹²³ Ulemâ arasında ihtilâf olduğu söylendiği gibi icmâ iddiasında da bulunulmaktadır.¹²⁴ Meselâ Medîneliler Hz. Ömer’in Necm suresini okuyunca secde yaptığını naklettikleri hâlde mufassal sûrelerde secde olmadığı hususunda icmâ edildiğini iddia etmektedirler. Bu ise açıkça çelişkidir.¹²⁵ Medîneliler, amel-i ehli Medîne’yi, “Resûlullah’tan sâdir olan her sünnetle halifeler tarafından mutlaka amel edilmiştir” düşüncesinden hareketle hüccet saymaktadırlar. Hâlbuki Resûlullah’tan hıfzedilen pek çok şey daha sonraki halifelerin herhangi birinden nakledilmemiştir. Sünnetleri bilme konusunda Resûlullah’tan gelen haber yeterlidir. Diğerlerinden bir şey nakledilmesine ihtiyaç yoktur. İnsanlar Resûlullah’tan gelen haberlere muhtaçtır. Onlara ittibâ etmeleri gerekir.¹²⁶ İcmâ ancak hiç bir ihtilâfın bulunmadığı konularda iddia edilmelidir. İcmâ iddiasında bulunmak yerine “bize göre doğru budur” demek gerekir.¹²⁷ İcmâ iddiasında bulunulan konularda aslında ulemânın ihtilâfı söz konusudur. “*el-emru'l-muctemâ aleyh*” denilen yerlerin pek çoğu “*muhtelefun fih*”dir.¹²⁸ Medîneliler bazen Resûlullah’tan ya da sahâbeden bir haber nakletmekte, sonra da amelin

buna muhâlif olduğunu söylemektedirler. Hâlbuki o konuda muhâlif ya da muvâfık bir haber nakletmemektedirler. Rivâyet olmayan bir yerde ise icmâ oluşamaz.¹²⁹ Ayrıca insanların Peygamber’in sözüne aykırı olarak icmâ etmesi câiz değildir.¹³⁰ Cüz’i meselelerde icmâ oluşmaz. İcmâ asıl meselelerde oluşur. Oysa ki Mâlikiler cüz’i pek çok meselede icmâ iddiasında bulunmaktadırlar. İcmâ ancak cehâleti mâzur görülemeyecek farzlarda, yani namaz, zekât, haramlar gibi konularda olabilir. Ancak belli âlimlerin bilebileceği ve *haber-i hâssa* yoluyla öğrenilen özel konularda ise icmânın oluşması çok azdır. Bu konularda da “*âlimlerin ihtilâf ettiğini bilmiyoruz*” denilmeli, icmâ iddiasında bulunulmamalıdır.¹³¹ Teşehhüd gibi bir konuda bile ihtilâf edilmiş ise Medîne’de amel ya da icmâdan bahsedilebilir mi? Hâlbuki icmâ olacaksa teşehhüde olmalıdır.¹³² Medîneliler, amel olması gereken şeyleri bırakıp, kendi reylerine tâbi olmaktadır. Örneğin mesh konusunda Medîneliler, Resûlullah’tan rivâyet edilen hadise, sahâbe ve tâbiinin ameline muhâlefet etmektedir. O hâlde hem amel hem de sünnete uyduğunu iddia etmeleri bir çelişkidir.¹³³ Aslında Medîneliler, kendilerine göre amel sayılması gereken bir şeye muhâlefet edebilmektedirler.¹³⁴ Örneğin başkasının yerine hacca gitme konusunda Medîneliler, hem kendilerinin hem de başkalarının Resûlullah’tan naklettiği hadislerle aykırı davranmaktadırlar. Hz. Ali, İbn Abbâs, Saîd b. el-Müseyyeb, İbn Şihâb ve Rebîa da kişinin başkası adına hacca gidebileceğine hükmeden kimselerdir. Oysa ki Medîneliler amel saymaları gereken bu hükme muhâlefet etmektedirler. Bu konuda herhangi bir sahâbinin sözüne de dayanmamaktadırlar.¹³⁵ Bir kişiden naklettikleri haberi bazen asıl delil kabul edip ona tâbi olurken, o kişi de dâhil pek çok âlimin ittifak ettiği bir hükmü görmezden gelebilmektedirler.¹³⁶ Hatta denilebilir ki, Medîne’nin geçmiş âlimlerine en fazla muhâlefet edenler yine Medînelilerdir.¹³⁷ Medîneliler sürekli muğlak olarak icmâ iddiasında bulunmakta ve kimlerin icmâ ettiğini açıklamamaktadır. Hâlbuki “*kimdir bu sünnete ve Ömer’e muhâlefet konusunda icmâ edenler? Kimdir bu adları sanları bilinmeyen icmâcılar. Bizler onları tanımıyoruz. Allah kimseye dinini bilmeyen kimselerden alma mükellefiyeti vermemiştir. Kişinin tanımadığı bir kimseden bir şey kabul etmesi câiz midir? Bu ne büyük bir gaflettir.*”¹³⁸

Amel-i ehli Medîne’ye yönelik bu tenkitlerin ardından Şâfiî şu iddiayı gün-

¹¹⁷ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 587.

¹¹⁸ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 607.

¹¹⁹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 494.

¹²⁰ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 587–588.

¹²¹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 562–563.

¹²² Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 569.

¹²³ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 562. Bir yerde ise “namaz gibi bir mevzuda ihtilâf varsa icmâ iddianız ne anlama gelir” derken (s. 549); bir başka yerde “Teşehhüd gibi bir konuda bile ihtilâf edilmiş; Medîne’de hani amel hani icmâ? Hâlbuki icmâ olacaksa Teşehhüd’de olmalıdır” diyerek amel-i ehl-i Medîne’ye karşı çıkar (s. 548).

¹²⁴ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 505.

¹²⁵ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 378–381.

¹²⁶ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 593.

¹²⁷ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 380.

¹²⁸ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 607.

¹²⁹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 516. Ayrıca bk. s. 548.

¹³⁰ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 559.

¹³¹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 596.

¹³² Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 548.

¹³³ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 464–465.

¹³⁴ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 575–576. Ayrıca bk. s. 394, 420–421, 518.

¹³⁵ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 412. Ayrıca bk. s. 432, 458.

¹³⁶ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 397.

¹³⁷ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 399. Ayrıca bk. s. 404.

¹³⁸ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 485.

deme taşır:

Sizlerin amel sözünüzün mânasını biz anlayamadık. Bize anlatıldığına göre sizler de bilmiyorsunuz. Sonuçta şu karara vardım ki, sizler kendi görüşlerinizi amel ve icmâ olarak isimlendiriyorsunuz. Sizler amel böyledir ya da icmâ böyledir dediğinizde kendi görüşlerinizi kastetmektесiniz.¹³⁹

Yani Medinelilerin sünneti tespitinde ana bilgi kaynağı olarak gördükleri amel Şâfiî'nin nazarında hiç bir anlam ifade etmemektedir.

D. Hadise Teslim Olmak Esastır

İmam Şâfiî Hz. Peygamber'den nakledilen her haberi içeriği ne olursa olsun önemser ve söz konusu hadisle amel edilmesi gerektiğini düşünür. Mâlikîlerin bazı haberlerde Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bilgileri amel itibarıyla ehemmiyetsiz addetmelerini eleştirir. Örneğin bayram ve Cuma namazlarında okunacak sûreler konusunda Peygamber'in ne okuduğu önemli değil diyen muhatabına hilâl görüldüğünde gusletmeyi, evlenen kimsenin namaz kılmasını, sabah ve öğle namazlarını uzatmayı, akşamı ise kısa tutmayı Resûlullah'ın emrine imtisal ederek güzel bulduklarını hatırlatarak bunları önemsememeyi cehâlet ve sünnete aykırı davranmak olarak niteler. Sonuçta şu ilkeyi vazeder: "Resûlullah'ın yaptığı bir şeyi her ne olursa olsun sevmek zorundasınız."¹⁴⁰ Bir başka meselede ise Hz. Peygamber'in yaptığı bir fiilin Mâlikîlerce hoş görülmediğini öğrenince şu cevabı vermektedir:

Resûlullah'ın yaptığını rivâyet ettiğiniz şeyi nasıl kerih görürsünüz. Resûlullah'tan buna muhâlif bir emir nakledip iki rivâyetten birini tercih mi etmişsiniz? Görüşlerinizin zayıf olduğunu söylediğim her konuda Resûlullah'tan haber nakledip sonra da onu kerih gördüğünüzü söylüyorsunuz. Hâlbuki Resûlullah'ın hadisine aykırı bir şey de nakletmiyorsunuz. Böyle olsaydı biz de sizin Resûlullah'tan gelen diğer haberi kabul ettiğinizi söylerdik. Ama size söylenecek en güzel şey câhil olduğunuz ve mezhebinizin de çok zayıf olduğudur¹⁴¹.

Hz. Peygamber'in tasarruflarının kategorize edilmesine karşı olan Şâfiî, örneğin savaşta öldürülen düşmanın üzerindeki eşyaların alınması konusunda Hz. Peygamber'in sarîh ifadesi olmasına rağmen, bunun devlet başkanının yetkisinde olduğuna hükmeden Mâlikîleri hadise uymamakla suçlar. Ona göre böyle hüküm vermek sünnetin tamamının yok olmasına yol açabilir. Şöyle der: "Resûlullah'ın bazı sözleri hüküm bazı sözleri delilsizce ictihad sayılırsa o zaman sünnetler insanların ellerinden kayıp gider."¹⁴² Belirtmek gerekir ki sünnet

konusundaki tartışmalar yalnızca rivâyetin var olup olmamasıyla ya da bilinip bilinmemesiyle sınırlı kalmayıp bunların anlaşılmasını da kapsamış görünmektedir. Şâfiî'ye göre sünnet hadislerin zâhirinde mündemiçtir. Bu sebeple Mâlikîlerin bazı konularda hadislerin zâhirine uymalarını tasdik eder ve bunu her yerde yapmalarını tavsiye eder.¹⁴³

E. Sahâbeye Muhâlefet Olmaz

İmam Şâfiî her ne kadar merfû haber varken sahâbî sözüne uymayı doğru bulmasa da merfû haberin olmadığı yerlerde mevkûf haberin mutlak otoritesini savunur. Ona göre sahâbîler Kur'an'ın anlamını başkalarından daha iyi bilmektedirler.¹⁴⁴ Bir sahâbîye muhâlefet edebilmek için mutlaka başka bir sahâbîden haber nakledilmesi gerektiğini iddia eder.¹⁴⁵ Bu itibarla sahâbe söz ve uygulamalarının keyfi olarak ihmal edilmesine şiddetle karşı çıkar. Mâlikîleri böylesi bir keyfîlik içinde olmakla itham eder. Onları dilediklerini alan dilediklerini atan kimseler olarak görür.¹⁴⁶ Örneğin bir konuda Hz. Ömer'e diğer bir konuda İbn Ömer'e itimat eden Mâlikîlerin bir başka meselede Hz. Ömer ve İbn Ömer'e muhâlefet etmelerini apaçık bir çelişki olarak görür ve onları reylerine uyup sahâbeye karşı çıkmakla suçlar.¹⁴⁷ Onlara şu soruyu sorar: "Sahâbîlere muhâlefet sizin için câiz ise onların bir sözünü merfû hadise karşı delil olarak nasıl ileri sürebiliyorsunuz? Hâlbuki o sözü, kendinize karşı delil kabul etmiyorsunuz."¹⁴⁸ Bir yerde hüccet kabul edilen bir bilginin başka bir yerde hüccet sayılmamasını da doğru bulmaz. Bir mesele hakkında şu değerlendirmeyi yapar:

Bildiğim kadarıyla Ömer'den naklettiğinize ne sahâbeden ne de tâbiinden aykırı bir şey rivâyet etmiyorsunuz. Azıcık fıkıh bilen birisinin, sahâbeden gelen muhâlif bir şey bilmediği hâlde Ömer'in sözünü kendisinin ya da dengi olan birisinin rey için terk etmesi câiz midir? Hâlbuki Ömer'in sözünü bazen sünnete karşı bazen de sünnet bulunmayan bir konuda hüccet saymaktасınız. O eğer bir yerde hüccetse başka yerde de hüccettir.¹⁴⁹

V. Sonuç

Sünnet ile Peygamber'in sünneti terimlerini özdeşleştiren, Hz. Peygamber'e sünnetin de vahyedildiğine inanan, sünnetin yalnızca merfû haberlerden elde edilebileceğini savunarak bir anlamda sünnet ile merfû haberi eş anlamlı hâle getiren, amel ve sahâbe kavli gibi argümanları merfû hadis karşısında değersiz addeden, sünneti merfû haberin zâhirinde mündemiç gören ve fıkıhını bu esas-

¹³⁹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 582. Bir yerde de şöyle der: "Hiç kimseden muhâlif bir şey nakletmediğiniz hâlde "amel böyle değildir" diyorsunuz. Resûlullah'ın sünnetine muhâlif saydığınız amel kimin ameli acaba! Bize göre bu amelin reddedilmesi gerekir. Bugüne kadar amelden ne kastettiğinizi anlayamadık. Allâhu a'lem bundan sonra da anlayabilecek değiliz" s. 481.

¹⁴⁰ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 389–390.

¹⁴¹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 395. Ayrıca bk. s. 563.

¹⁴² Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 467.

¹⁴³ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 502–503.

¹⁴⁴ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 506.

¹⁴⁵ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 516, 526.

¹⁴⁶ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 483.

¹⁴⁷ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 538.

¹⁴⁸ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 513–514.

¹⁴⁹ Şâfiî, *Ümm (İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî)*, XIV, 488.

lara göre oluşturan İmam Şâfiî'nin Ehl-i kelâm ve Mâlikîlere karşı giriştiği hadis müdâfaası hakkında yaptığımız bu araştırma bizi şu sonuçlara ulaştırmıştır:

Ehl-i kelâm, Mâlikîler ve Şâfiî (Ehl-i hadîs'i temsil ettiği kabul edilebilir) sünnetin ne olduğunu ve haberlerin sünneti ne oranda gösterebildiğini tartışmıştır. Ehl-i kelâm Kur'ân'ın korunmuşluğuna istinad ederek nisbeten zayıf kalan haberlere tâbi olmayı istememiş görünmektedir. Bu durum kelâmcıların meşgul oldukları meselelerin daha hassas argümanlar kullanmayı gerektirmesinden de kaynaklanabilir. Mâlikîler ise sünneti tamamen amel-i ehl-i Medîne çerçevesinde ele almışlar ve sünnetin tespitinde merfû hadisten ziyade amele itimat etmişlerdir. Merfû hadisleri amel kıstasına göre değerlendirmişlerdir. Bizzat İmam Mâlik eseri *el-Muvatta'*da naklettiği bazı hadisleri amel-i ehl-i Medîne'ye aykırı bularak onlarla amel etmemiştir. Sünneti göstermesi bakımından merfû ve mevkûf haberleri neredeyse eşdeğer görmüşlerdir. Hâlbuki yukarıda da arz ettiğimiz üzere Şâfiî nazarında merfû haberler sünnetin yegâne kaynağıdır. Amel ve mevkûf haberlerin merfû hadisler karşısında hiçbir etkisi yoktur. Bu olgu, Ehl-i kelâm ve Mâlikîlerin İslâm dünyasında haber olarak aktarılan mâlumatlara, Şâfiî ve Ehl-i hadîs kadar güvenmediklerini ve hadis metinlerine katı bir bağlılık sergilemediklerini göstermektedir. Ayrıca Mâlikîlerin Ehl-i hadîs içerisinde addedilmesinin de mezheplerin sınıflandırılması yönüyle tartışmaya açık olduğu anlaşılmaktadır. Onların 'Ehl-i amel' olarak adlandırılması kanaatimizce daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Şâfiî'nin Hanefîler'le mücadelesi ise bir başka araştırmamızın konusunu teşkil edecektir.

“İmam Şâfiî'nin Ehl-i Kelâm ve Mâlikîlere Karşı Hadis Savunusu”

Özet: İmam Şâfiî'nin hadislerle fazla güvenmeyen Ehl-i kelâm'a karşı onları müdafaa ettiği yaygın olarak bilinen bir husustur. Hicri II. asrın ikinci yarısında Irak ve Mısır'da kaleme aldığı kitaplarında Ehl-i kelâm'a karşı sünnet ve hadis savunusu yaptığı, Hanefî ve Mâlikîlerin fıkıh anlayışlarını ise yeniden gözden geçirip sistematize ettiği farz edilir. Hâlbuki gerek Hanefîlere gerekse Mâlikîlere karşı yazdığı eserlerinde onlara karşı da hadis müdafaasına giriştiğini görmekteyiz. Hatta kendisinden önce birer ekol hâline gelmiş bu iki köklü mezhebe yönelttiği tenkitler sünnet ve hadis meselelerinde onlardan esaslî bir şekilde ayrıldığını ortaya koymaktadır. Bu sebeple biz bu makalemizde Şâfiî'nin hadis mevzuunda asıl muhâliflerinin kim olduğunu tespit etmek üzere onun Ehl-i kelâm ve Mâlikîlere yönelttiği eleştirileri inceleme gereği hissettik.

Atıf: İshak Emin AKTEPE, “İmam Şâfiî'nin Ehl-i Kelâm ve Mâlikîlere Karşı Hadis Savunusu”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VI/1, 2008, ss. 111-133.

Anahtar kelimeler: Şâfiî, Ehl-i kelâm, Mâlikîler, Haber-i vâhid, Amel-i Ehl-i Medîne.